

SAKRÁLNO VE MĚSTĚ

THE SACRED IN THE CITY

VLADIMÍR ŠILER

Abstrakt

Tento příspěvek chce připomenout architektům a urbanistům, stavitelům či úředníkům, jak užitečné pro ně může být seznámit se s výsledky bádání humanitních a sociálních věd, konkrétně religionistiky a kulturní či sociální antropologie. Omezuje se na ukázkový výčet jmen a témat – a několik inspirativních podnětů, které mohou povzbudit zájem pít se po dalších informacích. Město vykazuje ve své struktuře místa nápadně koncentrovaných a akcentovaných kulturních významů, která mohou být religionisticky interpretována jako posvátná, i když v sekulárním kontextu je tento fenomén maskován jako pseudo-, kvazi- či krypto-religiózní. V postsekulárním kontextu však musí být nově reinterpretována jednota míst tradičně posvátných i těch maskovaných v sekulárním hávu.

Klíčová slova

posvátno, město, sekulární, fenomenologie, fenomenologie prostoru, spatial turn

Rejstříková slova pro věcný rejstřík

Zde uveďte výčet slov vašeho článku, která chcete uvádět ve věcném rejstříku, oddělených čárkou.

Jména pro jmenný rejstřík

Heidegger, M., Eliade, M., Bollnow, F. O., Norberg-Schulz, C., Bachelard, G.

Abstract

This article wants to remind architects and urban planners, builders and city officials how useful it might be to become familiar with the research findings of the humanities and social sciences, namely religious studies and cultural and social anthropology. It is limited to a sample list of names and topics – and a few inspirational ideas that can stimulate interest insist on learning with the additional information. City has in its structure the spaces with remarkably concentrated and accented cultural meanings which may be interpreted as a sacred by religious studies, albeit in a secular context this phenomenon is masked as a pseudo-, quasi- or crypto-religious. In postsecular context must be newly reinterpreted the unity of traditional sacred places together with secular places which are masked in secular veil.

Keywords

sacred, city, secular, phenomenology of space, human space, spatial turn

1 PŘÍNOS HUMANITNÍCH A SOCIÁLNÍCH VĚD

Počátek budování měst je ve vývoji lidstva stejným milníkem jako neolitická revoluce. Města dala lidstvu takové jevy jako civilizace (civis) či politika (polis). Je otázka, zda to byl pokrok nebo požehnání. Napětí mezi městem a venkovem, ohrazeným místem a otevřenou krajinou je podobné jako mezi životem kočovným a usedlým či ještě dříve lovectvím a pastevectvím. Tento spor nemá vítěze ani řešení – i když je předznamenán mytickým střetem Kaina a Ábela, v němž pastevec Ábel umírá a zemědělec Kain získává převahu, přesto usedlý život, k němuž vývoj, zdá se, logicky směřuje, je stížen kainovským znamením kletby. Už druhá generace po Kainovi začíná budovat město. A jakmile se lidstvo rozmnožilo tak, že zaplnilo zemi, pojalo nápad vystavět si věž až do nebe – Babel, Babylon – tj. etymologicky zmatek.

Město je nábožensky a hodnotově ambivalentní. Vznikala posvátná města, která tak byla cíleně založena a budována. Jiná se posvátnými stala díky různým okolnostem. Ale není možno popřít, že tatáž náboženství, která spatřují ve vybraných městech koncentrát svatosti, dala vzniknout i tradicím okázale se k městům obracejícím zády – poustevnictví, mnišství, poutnictví.

Historicky nejstarší město je zřejmě Jericho, vzniklé v 9. tisíciletí př. n. l. Na přelomu druhého a třetího tisíciletí našeho letopočtu už žilo víc obyvatel planety ve městech než na venkově. Přitom města začala intenzivně růst a jako černé díry vtahovat vše do sebe až poměrně nedávno, od počátků průmyslové revoluce, spíše ale až od poloviny 19. století. I tato nová urbánní revoluce je ale ambivalentní. Známy bonmot praví, že manželství je jako obležené město – ti, kdo jsou vně, chtějí dovnitř, a ti, kdo jsou v něm, zoufale si pomáhají ven. Ano, nápadně velká část populace touží žít ve městech, ale současně nezanedbatelná část obyvatel města hledá řešení, jak si od strastí městského života ulevit někde na venkově nebo v přírodě.

Vývoj není jednoduše přímočarý, plynulý, vzestupný. Je spíše multilineární, vnitřně komplikovaně strukturovaný. Proto je těžké mluvit o primitivních či archaických kulturách, náboženstvích, mentalitách – a stavět nad ně ty vyspělé, rozvinuté, pokročilé (pokrokové). Obojí je spolu spjato víc, než si naše naivní evolucionistické koncepce představovaly. Diachronní (evoluční) postupy byly doplněny synchronními (strukturnálními), které vidí, že půdorys, daný v šerém dávnověku, se nemění a svým tvarem ovlivňuje i to, co se buduje ve vyšších patrech, tedy pozdějších epochách. Proto si musíme povšimnout i toho, co spočívá v prehistorickém základu našeho lidství a v nehlubších vrstvách kolektivního i individuálního nevědomí, neboť to spoluurčuje i náš aktuální život. Ukazuje se, že donedávna platná opozice **náboženství versus sekularizace** přestává platit. Moderna věřila, že evoluce znamená pokrok, revoluce pak dramatický skok – ale v každém případě opuštění starého, zavržení překonaného. Postmoderní atmosféra sklonku 20. století – a ostatně i naše vlastní přímá zkušenost – nás ale přesvědčila, že staré nemusí být jednou provždy mrtvé a nové ne tak životaschopné, jak se zdálo. Odborníci poněkud překvapeně konstatují, že tezi o sekularizaci budou muset opustit či přepsat. Zrodilo se **postsekulární paradigma**. Zkrátka, staré náboženství nevytizelo, jen se transformovalo. Nový moderní člověk není nenáboženský, sekulární, jen vykazuje znaky religiozity, pro niž dosavadní religionistika neměla kategorie. I zdánlivě bezbožné město může v neobvyklé perspektivě a nových souřadnicích zjevit své běžnému pohledu skryté posvátné struktury, byť bychom je třeba nakonec museli označit jako pseudo-, kvasi- či krypto-religiózní masky.

Pokusme se tedy pojednat vývoj měst v poslední době z perspektivy těch oblastí humanitních a sociálních věd, které učinily tuto paradigmatickou reflexi naivního evolucionismu a pracují i fenomenologicky a strukturalisticky.

2 FENOMÉN PROSTORU

Bez ohledu na to, je-li město vnímáno jako svaté či ne, zůstává v lidské mentalitě a kulturní paměti vepsán fenomén města se vši jeho symbolikou, která se na ně postupem doby nabalila. Jen si to někteří uvědomují víc, jiní méně.

Musíme ale začít fenoménem prostoru. Člověk nedokáže žít v neurčitém, nerozlišeném, homogenním prostoru. Prostor si musí existenciálně strukturovat a tím osvojit. Husserlova filozofická fenomenologie se v 2. pol. 20. století stala metodou uplatňovanou v religionistice, etnologii i psychologii. Religionista Mircea Eliade fenomenologicky postihuje, jak si archaický člověk rytmitizuje prostor pomocí os, dělicích linií a kondenzačních bodů svatosti.¹ Svěrázně pojal téma prostoru pozdní Heidegger² a předznamenal tak fenomenologický přístup dalších myslitelů, jako byl Christian Norberg-Schulz³, ale zejména Gaston Bachelard⁴ a Friedrich Otto Bollnow⁵. Bollnow se hrdě hlásí

¹ ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994.

² Srov. např. HEIDEGGER, Martin. Věc. In: *Básnický bydlí člověk*. Praha: Oikúmené, 1993, s. 6-35. HEIDEGGER, Martin. Bauen Wohnen Denken. In: *Vorträge und Aufsätze*. 7. svazek sebraných spisů. Frankfurt/M: Klostermann, 2000. Sekundárně pak např. MALPAS, Jeff. *Heidegger's Topology*. The MIT Press, 2006; NORBERG-SCHULZ, Christian. Heidegger's Thinking on Architecture. *Perspecta*, Vol. 20 (1983), s. 61-68, dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/1567066>.

³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: K fenomenologii architektury*. Praha: Odeon, 1994. 2. vyd. s podtitulem Krajina, místo, architektura. Praha: Dokořan, 2010.

k existencialismu. ale vytýká mu, že se spokojil pouze s časovostí (či spíše časností – ve smyslu dočasnosti, smrtelnosti) lidského života a pomínil jeho prostorovost. Na rozdíl od Norberga-Schulze či Bachelarda je Bollnow víc humanistický. Už názvy kapitol knihy *Člověk a prostor* hodně napoví: Elementární členění prostoru; Širý svět; Dům jako útočiště; Aspekty prostoru; Prostor lidského života. Jde mu o taková témata jako například: Axialita a lateralita (nahore – dole, vpředu – vzadu, vpravo – vlevo), a to v kombinaci s Kierkegaardovou koncepcí úzkosti. Fixační a orientační body. Sociální a prostorová hierarchie (struktury prostoru, centrizace). Řeka a vítr (světové strany, moře, hory). Bollnow popisuje, jak Petrarkou počínaje renesanční a novověký člověk postupně objevuje přírodu. Za pomocí příkladů z literatury dokazuje, jak je psychologicky a existenciálně pojímáno to, co je prostorově širé a co úzké, svobodné a skličující, známé a neznámé, cizí a důvěrně blízké. Velkou pozornost věnuje cestám, ulicím, chodníkům, a to ve vztahu k archetypům kočovníka a usedlíka, poutníka a domorodce. Za nejposvátnější ale pokládá dům, obydlí. Jeho vnitřní prostor je opět strukturován: dveře a okna, postel. To je zcela jiná koncepce než Corbusierovo město jako stroj na bydlení. Dům a chrám jedno jsou, říká fenomenolog náboženství van der Leeuw. Gaston Bachelard v *Poetice prostoru* fenomenologii domu a jeho archetypální symboliku rozvádí do nejmenších detailů a nachází uvnitř domu další ohniska, jakési specifické svatostánky. Bollnow ale rozlišuje i v městském prostoru prostor hodologický (cesty, komunikace), prostor akční (práce, organizovaná činnost), prostor denní a noční (vizuální a akusticko-haptický). Jsou i prostory naladěné, psychologicky působící a existenciálně účinkující.

Tento způsob uvažování o fenomenologii prostoru (v angličtině se užívá spíše termín *human space*) bývá někdy označován jako *spatial turn* (v narážce třeba na *linguistic turn* ve filozofii nebo *visual turn* ve vizuálních studiích).⁶ Plodem tohoto obratu je třeba kniha *Duch a místo*, určená poměrně konkrétně a prakticky architektům.⁷

Myšlenku bychom mohli dále rozvíjet. Stanislav Komárek a Zdeněk Neubauer tak například popsali rozdíl mezi *eremiální* (pouštní) a *hyletickou* (zalesněnou) krajinou a odlišnými mentalitami, které v nich vznikají: pouštní a kočovná je semitská, a usedlá, zemědělská, je řecká. První je auditivní a má sklon k narativní a textové fixaci, druhá eidetická se sklonem k výtvarnému umění a architektuře.⁸ Hana Svobodová zase provedla kulturně sociální analýzu různých typů evropské krajiny, a to i se vztahem k náboženskému, církevnímu prvku, který se na utváření krajiny podílel.⁹

Tematika se ovšem musí sledovat velmi obezřetně, neboť v oblasti se pohybují i různé obskurní spolky pěstující geomantii, prožitkovou psychologii, steinerovci i guruové hnutí new age.

3 AMBIVALENCE MĚSTA

Jak už bylo řečeno, město je nábožensky ambivalentní. Na jedné straně se v něm posvátno koncentruje, na druhé se ale stává symbolem vzpoury proti Bohu a místem neřestí. Naše evropská (euroatlantická) kultura spočívá na třech pilířích: Jeruzalém, Athény a Řím. Tedy židovsko-křesťanská náboženská tradice, řecká kultura a římské právo. Křesťanství se postupně stalo dědicem pozdně antické, helénistické kultury a ideovým tmelem římské říše, rozpadlé pod tlakem stěhování národů. Právě židovská mentalita, vepsaná do půdorysu křesťanství, má s městem rozporuplné zkušenosti.

⁴ BACHELARD, Gaston. *Poetika prostoru*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990. Česky Praha: Malvern, 2009.

⁵ BOLLNOW, Friedrich Otto. *Mensch und Raum*. (1. vyd. 1963) 10. vyd. Kohlhammer, 2004.

⁶ Srov. např. DÖRING, Jörg. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in der Kultur- und Sozialwissenschaften*. 2. vyd. Transkript, 2008. GÜNZEL, Stephan (ed). *Raum-wissenschaften*. Suhrkamp, 2008. GÜNZEL, Stephan. *Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Metzler, 2010. SCHROER, Markus. *Räume, Orte, Grenzen. Auf dem Weg zu einer Soziologie des Raums*. Suhrkamp, 2005. SELLE, Gert. *Die eigenen vier Wände. Wohnen als Erinnern*. Form+Zweck, 2011.

⁷ DAY, Christopher. *Duch a místo*. Šlapanice: ERA, 2004.

⁸ KOMÁREK, Stanislav. *Eseje o přírodě a biologii a jiných nepravostech*. Praha: Academia, 2011. Kapitola Lejzr a smrž, s. 90-95. NEUBAUER, Zdeněk. *O počátku, cestě a znamení časů. Úvahy o vědě a věděni*. Praha: Malvern, 2007. Kapitola Poušť a les aneb dvojí pramen metafyziky, s. 22-48.

⁹ SVOBODOVÁ, Hana. Příroda – krajina – člověk. *Filosofický časopis*, 1991. č. 6, s. 944-952.

Náboženství Abrahamovo a Mojžíšovo bylo kočovné. Lid smlouvy je lid na cestě, jdoucí za božím příslibem nové země zaslíbené. Jenomže země zaslíbená už byla osídlená vyspělými kulturami s městskými státy a rozvinutými náboženskými systémy. Monoteistická náboženství žárlí na své předchůdce, pohrdavě je označují za pohany, vězící v primitivní magii a mytologických pohádkách. Jestliže se ale Židé nakonec začali usazovat na okrajích měst a integrovali se do místních civilizací, byl to sice nutný, ale obtížný kompromis. A když si ještě ke všemu zvolili krále, byl jen krůček k tomu, aby vzniklo hlavní město s palácem. A brzy byl postaven ústřední Šalomounův chrám v Jeruzalémě. Židovskému Pánubohu se to pranic nelíbilo, ale musel uznat, že tento ústupek lidské přirozenosti a tedy temným pohanským zákoutím duše bylo nutno učinit. Malá židovská pospolitost byla drcena tehdejšími velmocenskými spory. Tak Židé přišli o Jeruzalém i chrám a roku 587 př. n. l. byli odvedeni do Babylóna do zajetí, kde obyvatelstvo trpělo 70 let v exilu. Po návratu se sice opět pustili do budování chrámu a města, ale právě zkušenost pobytu v cizím prostředí, ono vykořenění, bezdomoví, zhroucení materiálně viditelných náboženských jistot je teprve nábožensky zocelilo. Tehdy se zrodilo to, čemu později religionisticky říkáme judaismus. I o ten druhý chrám ale Židé přišli, tentokrát jim ho roku 70 n. l. zbořili Římané – a Židy v podstatě rozehnali po celé tehdejší římské říši. Judaismus je tedy náboženství jednoho, neviditelného Boha, v něhož je možno a nutno věřit i bez chrámu, bez obětí a bez obřadů, dokonce v diaspoře. Synagogy jsou pouhá shromaždiště, nikoli chrámy v sakrálním slova smyslu. Zde se slovem utvrzuje víra. Nic víc.

A toto je zkušenost, kterou převzalo i křesťanství. Ježíš, když přichází do Jeruzaléma a učedníci mu ukazují impozantní zdi Hospodinova chrámu, se o nich vyjadřuje velmi skepticky. Křesťanství je takzvaně „levné“ náboženství. Kdekoli se shromáždí dva nebo tři, tam já budu mezi nimi, říká Ježíš. Křesťané – to platí i pro židy a muslimy – jsou primárně komunita, lidé opět bazálně na cestě, vykořenění, mířící k novému životu mimo tento svět. Na druhé straně se ale v tomto entuziastickém, chiliastickém vzepětí nedá žít dlouho, natož trvale. Proto opět jako kompromis vzniká strategie usazení se, vkořenění, budování institučních opor, posléze i budov a chrámů... se vším tím pohanským balastem, který je lidské přirozenosti vlastní.

Toto muselo být řečeno, aby bylo patrné, jaká pnutí vneslo křesťanství (židovsko-křesťanská tradice) do vínku evropské kultury. Mytický, idylický ráj na počátku je vylíčen jako zahrada. Apokalyptický, vysněný ráj na konci je očekáván jako nový Jeruzalém, skvělé město (Apokalypsa – Zjevení Janovo). Je vidět, že v křesťanském pojetí je ve spáse nějaký vývoj, Bůh není zacyklený, ale dál své stvoření inovuje. Což se nedá úplně říct o judaismu ani o islámu. Napětí mezi nevázaností lidu na cestě a odpovědností vkořeněných, mezi svobodou lásky a kázní řádu, spontaneitou a tradicí, askezí a přirozeností si musíme být vědomi, chceme-li porozumět rozdílům mezi typy a mentalitami jednotlivých proudů v křesťanstvu – například mezi katolíky, pravoslavnými a protestanty, mezi kalvinisty a luterány, konzervativci a liberály, venkovany a měšťany. Tyto rozdíly totiž nacházejí výraz nejen ve formování komunit věřících, ale i ve vizuální stránce staveb, jež si tyto komunity pořizují, dokonce i v utváření krajiny jimi osídlené. Jeruzalém, svaté město, je pro všechny v podstatě sen, už nerealizovatelný. Řím, pro první křesťany „nevěstka ďáblova“, obraz dávného Babelu, vzpoury lidské pýchy, pokoušející se obejít se bez Boha a vystavět si vlastní žebřík do nebe, se po několika staletích paradoxně stane svatým městem, centrem západního latinského křesťanstva (podobně jako Konstantinopol centrem křesťanstva východního). Harmonická zahrada versus dokonalé nové město, konzervativní zacyklená selská mentalita versus objevitelsko-dobyvatelský duch člověka tvořivého, spolupracovníka na božím dotváření světa – mezi takové, a mnohé další, úběžníky je rozpjato, křížováno historické křesťanstvo.

Vezměme si jako příklad husity, kteří vyštívání z Prahy, přestanou svou zbožnost fixovat na chrámy a obřady, stanou se opět lidem na cestě, víru posilují v horizontálních, sociálně nestrukturovaných komunitách po vzoru prvokřesťanských obcí, bohoslužby konají na polích a kopcích – ale nakonec, pod tlakem okolností, opět budují město, nové město, založené cíleně na svých náboženských představách – Tábor. A proti Táboru si postavme jiné město, vědomě založené na jiné myšlence, ideologii, pragmatice – Havířov, jako kontrastní protipól. Nové město bez Boha, bez kostelů, město pro nové lidi, smělé ateisty, kteří se obejdou bez středověkého tmářství a starého měšťáckého haraburdí. Hle – příležitost ke komparaci.

Básník Jan Zahradníček, křesťansky spirituální a křesťansky trpící, meditoval nad dominantami Brna – na jednom kopci Petrov, na druhém Špilberk. Dvě moci vypínající se k nebesům, soupeřící o vliv na lidi dole... Chrám a palác, trůn a oltář byly v dějinách složitě provázané, plné vnitřních kontroverzí. Katedrála, biskupský chrám, ve městech nově budovaných v období vrcholného středověku po celé západní latinské Evropě, byla určena pro obyvatele města, už ne primárně a

výlučně pro feudály. A radnice, od počátků renesance v severoitalských městech symbol měšťanské samosprávné demokracie, vymaněné z moci feudála, panujícího „z boží milosti“, se začne ve městech vypínat, aby konkurovala ještě i moci církevní, soupeří nejen s palácem, ale i s věží kostela, nádherou, zvony, orlojem, odbíjejícím jiný než liturgický čas, čas občanský, astronomický, fyzikální. Kolik významů, co myšlenek je tu vizualizováno! A teď si k tomu přidejme brněnský mrakodrap AZ Tower, vypínající se dokonce i nad Prahu. A vzápětí si brněnští postaví ještě vyšší mrakodrap, a dokonce od Jiříčné. Nepřipomíná to furiantské soupeření měšťanských věží v italských městech, čnicích dnes bizarně a zcela zbytečně z panoramatu města k nebesům? Jak neuvažovat nad těmito stavbami o lidské pýše, marnosti a marnivosti, ale i o prométheovské a ikarovské snaze pozemšťanů vyrovnat se bohům – a obejít se bez nich. David, pětimetrový trpaslík, umístěný vzpurně na florentském fóru jako symbol vítězství nad obrem Goliášem, za nějž si můžeme dosazovat libovolné mocnosti, nad nimiž potřebuje občan, malý měšťák, triumfovat.

Městské náměstí, ústřední místo, citlivě plánované, nábožně zdobené, obdoba antické agory a římského fóra, veřejný občanský prostor, vyňatý z privátních zájmů, se pragmaticky mění v tržiště, volební shromáždění, pohřební kondukt i lidovou veselici. Vhodné pro hlavní chrám, radnici, místo souběhu všech cest, kam se tak dobře umísťují sochy a památníky. Místo posvátné i profánní zároveň, kde zbožnost a neřest těsně sousedí, vznešené i plebejské, otevřené, a přesto nejvíce ukryté v srdci města.

Dlouze by se dalo hloubat nad symbolikou a fenomenalitou městských bran. Hradby zajisté měly sloužit proti nepřítelům, ať už nebezpečným cizákům, drobným nájezdníkům nebo konkurenci jiných měst. Méně už se ví, že symbolicky hradby spíše oddělovaly městský lid od venkovského živlu, od přírody, technické od organického, institucionalizovaně uspořádané od prvobytně chaotického, vzdělané a zjemnělé od hrubých a primitivních sedláků. Ale membrána hradeb musí být flexibilně polopropustná. Brány jsou velmi citlivá místa, informačně a komunikačně zahuštěná. Pokroky ve válčení, ale i osvědčené reformy a samozřejmě příliv obyvatelstva do industrializujících se měst si vynutily rozboření hradeb a rozšíření center měst k další expanzi.

Celá architektura města a její symbolika se dnes spíše přesouvá do kyberprostoru, médií a komunikací. Zdi a filtry, polopropustnost a ochrana, všudypřítomní hlídači a výběrčí – celá ta středověká komedie se dnes opakuje ve virtuálním světě. Má v tomto světě, kromě toho, že i zde jsou fóra, zdi, prostory soukromé a veřejné, hradby a brány, taky nějaké místo sakrální, spiritualita? Otázka čeká na bedlivé promýšlení.

4 ALTERNATIVNÍ STUDIUM MĚST

Humanitní a sociální vědy nabízejí zainteresovaným odborníkům celou řadu pomůcek, jak účinně a s náležitým moudrým rozhledem a vhladem pečovat o to, co ve městech není jednoduše imanentní, zvladatelné jen technickým a ekonomickým kalkulem. A nejde jen o to poučit se o náboženských komunitách, ve městech žijících – kdysi i aktuálně, a o typologii staveb, jež si tyto komunity ke svým náboženským účelům zřizují. Například kniha o historických městech a jejich posvátných místech, vydaná péčí Světové banky, pojednává o složitých situacích, v nichž si místní odborníci nemusí vědět rady.¹⁰ Jde například o města překotně rostoucí a prudce se měnící, nebo postižená zemětřesením, nacházející se v zásadním ekonomickém přerodu. Jiné problémy mají města, jejichž posvátné památky mají už pouze neživou, historickou, kulturní hodnotu, jiné naopak ta, kde náboženské komunity jsou živé a vše je citlivě spjato s nějakou náboženskou, etnickou, sociální a kulturní identitou. Kniha nabízí případové studie, ale i poměrně praktické návody pro architekty, ale i pro různé instituce veřejného života, činěné odpovědnými za péči o kulturní dědictví.

Jiného typu je publikace Douglase R. Hoffmana *Seeking the Sacred in Contemporary Religious Architecture*.¹¹ Zde se mluví o moderní architektuře, stavbách cíleně zřizovaných k náboženským účelům. Jde o velmi praktickou, konkrétní publikaci, určenou speciálně architektům, nezatažovanou

¹⁰ SERAGELDIN, Ismail – SHLUGER, Ephim – MARTIN-BROWN, Joan (eds). *Historic Cities and Sacred Sites. Cultural Roots for Urban Futures*. Washington, D. C. The World Bank, 2001. Pozoruhodná je zejména 1. a 49. kapitola.

¹¹ HOFFMAN, Douglas, R. *Seeking the Sacred in Contemporary Religious Architecture*. Kent: Kent State University Press, 2010.

zbytečně komplikovaným filozofováním či literárně rozevlátými odkazy na beletrii. Zde se opravdu věcně zkoumá, co činí stavbu posvátnou, jak dát budově sakrální charakter, které znaky jsou univerzálně srozumitelné a přenositelné mezi jednotlivými náboženskými komunitami, a které už ne. Kniha je navíc sympaticky stručná.

Nakonec je ale třeba vrátit se k už avizovanému postsekulárnímu paradigmatu. Zatím jsme se omezili jen na evropskou kulturu a její klasické tradice. Žijeme ale v globalizovaném světě, multikulturně promíšeném. Čelíme setkáním, na jaké nás dosavadní bádání humanitních a sociálních věd nepřipravilo.

Vezměme si třeba už jen Spojené státy, součást takzvané euroatlantické kultury či civilizace. O jejich religiozitu se třetí evropská religionistika, neboť zdejší kategorie tam neplatí. O USA se říká, že jsou prakticky nedotčené sekularizací, alespoň takovou, jakou známe v Evropě. Na druhé straně právě v této tak pobožné zemi proběhla průmyslová a urbánní revoluce nejrychleji, protože pramálo brzděna ohledy na krajinu, tradice či místní komunity. Vše, co v Evropě vzniklo a bylo sem importováno, zde prudce vzešlo jako ve skleníku, aby pak bylo reexportováno zpět do Evropy – nezřídka za protestů konzervativců a žehrání náboženských tradicionalistů, proklínajících vše americké jako liberální a bezbožné. Překotný americký průmyslový a urbánní vývoj dal ostatně světu množství nových a bizarních náboženských forem (jako byli například adventisté, jehovisté, mormoni, letniční hnutí apod.). Sociální vědy tvrdí, že je to reakce duše na příliš rychle se transformující společnost, jakýsi vedlejší produkt jednostranně materiálních změn.

Amerika byla do značné míry založena a utvářena náboženskými disidenty z Evropy – blouznivci, fanatiky, radikály a extremisty, jež většinová křesťanská společnost doma nedokázala vstřebat. Exaltovaná zbožnost, radikální víra, sklon k totalitnímu organizování komunit – to vše bylo vepsáno do americké mentality. Není divu. Tito z Evropy odcházející křesťané, se opět ocitli v oné situaci poutníků, vykořeněných z míst a tradic, jdoucích za příslibem země zaslíbené podobně jako starozákonní Židé nebo první křesťané za časů pronásledování. Zakládali si své obce v cizině, divočině, na zelené louce, zcela od základů, a to na rovnostářském principu, s důrazem na protestantské laické obecné kněžství, bez přítomnosti šlechty, feudálních principů a tradic vůbec. Z divočiny vyhnali nebo vyvražдили indiány, zvěř vyhubili, a zemi, člověkem zcela domestikovanou, užitelně a nesentimentálně pragmaticky využívající, tak zcela desakralizovali. Irští a italské katolíci zůstávali v tomto protestantském (anglikánském) moři významnou menšinou, která ale v tomto ohledu neměla na výsledný vývoj velký vliv, protože i tito katolíci byli vlastně vykořenění, vyrvaní ze svých míst a tradic (podobně jako poražení Francouzi, kteří se přesunuli do Kanady). Židé, další výrazná a vlivná menšina, ostatně vazby na místa a lokální tradice principiálně už dávno nemají.

Spojené státy se ovšem po druhé světové válce nápadně mění. Podíl katolíků stále roste, zatímco vliv místních anglosaských protestantů slábne – a zejména sílí vliv hispánských katolíků. Tento vývoj byl předmětem výzkumu, jehož výstupem je publikace *Souls of the City*.¹² Tříletý projekt se zaměřil zejména na středně velká americká města. Zkoumal ovšem převážně komunity, nikoli architekturu či prostorové souvislosti měst. Urbánní prostředí znamená sociálně především mobilitu, anonymitu, tranzitivnost, tvrdou konkurenci a soutěživost, sociální konflikty – a především trvalou změnu. Po druhé světové válce se ovšem především proměňuje samo urbánní prostředí, ztrácí se tradiční napětí mezi urbánním, suburbánním a rurálním. Najednou se všechno změnilo – města, krajina, průmysl, ale i komunity. Vzniklo nové prostředí, nová sousedství, nové instituce. Otázkou této knihy je, jak to vše souvisí s náboženským kontextem. Sociální vědy až dosud náboženství vztahovaly jen k etniku. Nyní je třeba zaměřit se na prostředí, metropoli. Autor a jeho výzkum si ovšem všimá primárně lidí, komunit, méně budov, architektury,

Zmíněný jev ovšem registrujeme i my v Evropě. Dnešní města nejsou tím, čím byla historicky vzato ještě nedávno. Venkov získal městský charakter, příroda se změnila v industriální krajinu, centra měst vymírají a předměstí rostou. Urbanisté tomu říkají *urban sprawl*, Pavel Hnilička „sidelní kaše“, Rem Koolhaas *junk space*. Je to neurčitě, fádni, unifikované, homogenizované, hybridní, emergentní prostředí... nemá to hranice, předěly, je to natolik nerozlišitelné, že to současně je, i není. Zdá se, že nejen religionisté, ale i urbanisté či sociální geografové budou muset přepsat své teorie.

Jedna z možností, jak řešit odcizení městské architektury a nových městských komunit je pokusit se o návrat, revokaci osvědčených stavebních modelů, a to právě těch, které mají

¹² DIAMOND, Etan. *Souls of the City. Religion and the Search for Community in Postwar America*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2003.

kondenzovanou náboženskou symboliku. O to se pokouší Herbert Bangs v knize *Návrat posvátné architektury*.¹³ Publikace poněkud podezřelého českého editora je ve skutečnosti solidním příspěvkem určeným speciálně architektům. Odráží postmoderní klima své doby a věří, že v situaci totální relativizace a bezbřehé tolerance nebude návrat k některým tradicím působit nebezpečně dogmaticky. Autor zřejmě ještě věří v moc nové postmoderní religiozity a spirituality. V naší zemi máme ale spíš pocit, že její boom vyšuměl už v polovině 90. let.

Zcela zvláštní úkol – jemuž se zde ale už nemůžeme věnovat – před nás staví situace překotného rozvoje měst mimo euroatlantickou civilizaci, zejména v Číně, Indii, Jižní Americe i Africe. Jak je tomu v tamních městech s náboženstvím, religiozitou, spiritualitou? Jak reaguje sakrální architektura na příliv takového množství lidí, nadto lidí v posledních dekádách značně proměněných? Na takový úkol naše evropské humanitní a sociální vědy se svými dosavadními paradigmaty nestačí. Naději snad jsou nové disciplíny rozvíjené v poslední době v Londýně – nejvíce multikulturním městě starého kontinentu. Říká se jim postsekulární studia¹⁴ a postkoloniální studia¹⁵. Anebo musíme čekat, až v oněch zemích povstanou noví odborníci a budou svou situaci reflektovat sami. Kniha, jako je tato publikace indického autora, oprávněně vzbuzují naši zvědavost – *Landscapes of Urban Memory*.¹⁶

LITERATURA

- [1] BACHELARD, Gaston. *Poetika priestoru*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990. ISBN 80-220-0005-1 Česky Praha: Malvern, 2009. ISBN 978-80-86702-61-2.
- [2] BANGS, Herbert. *Návrat posvátné architektury*. Praha: KMa, 2008. ISBN 978-80-7309-571-0.
- [3] BOLLNOW, Friedrich Otto. *Mensch und Raum*. (1. vyd. 1963) 10. vyd. Kohlhammer, 2004. ISBN-10: 3170184717.
- [4] DAY, Christopher. *Duch a místo*. Šlapanice: ERA, 2004. ISBN 80-86517-95-0.
- [5] DIAMOND, Etan. *Souls of the City. Religion and the Search for Community in Postwar America*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2003. ISBN 0-253-34256-2.
- [6] DÖRING, Jörg. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in der Kultur- und Sozialwissenschaften*. 2. vyd. Transkript, 2008. ISBN 978-3-89942-683-0.
- [7] ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994. ISBN 80-85795-11-6.
- [8] GÜNZEL, Stephan (ed). *Raum-wissenschaften*. Suhrkamp, 2008. ISBN 3518294911.
- [9] GÜNZEL, Stephan. *Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Metzler, 2010. ISBN 3476023028.
- [10] HEIDEGGER, Martin. Bauen Wohnen Denken. In: *Vorträge und Aufsätze*. 7. svazek sebraných spisů. Frankfurt/M: Klostermann, 2000. ISBN 3-465-05098-2.
- [11] HEIDEGGER, Martin. Věc. In: *Básnický bydlí člověk*. Praha: Oikúmené, 1993, s. 6-35. ISBN 80-85241-40-4.
- [12] HOFFMAN, Douglas, R. *Seeking the Sacred in Contemporary Religious Architecture*. Kent: Kent State University Press, 2010. ISBN 978-1-60635-047-8.
- [13] KOMÁREK, Stanislav. *Eseje o přírodě a biologii a jiných nepravostech*. Praha: Academia, 2011. Kapitola Lejzr a smrč, s. 90-95. ISBN 978-80-200-1891-5.
- [14] MALPAS, Jeff. *Heidegger's Topology*. The MIT Press, 2006. ISBN 0262250330.

¹³ BANGS, Herbert. *Návrat posvátné architektury*. Praha: KMa, 2008.

¹⁴ Centre for postsecular studies. London Metropolitan University. Web: <http://www.jnani.org/postsecular/centre.htm>.

¹⁵ Viz např. Postcolonial studies Association. Web: <http://www.postcolonialstudiesassociation.co.uk/>

¹⁶ SRINIVAS, Smriti. *Landscapes of Urban Memory. The Sacred and the Civic in India's High-Tech City*. University of Minnesota Press, 2001.

- [15] NEUBAUER, Zdeněk. *O počátku, cestě a znamení časů. Úvahy o vědě a věděni*. Praha: Malvern, 2007. Kapitola Poušť a les aneb dvojí pramen metafyziky, s. 22-48. ISBN 978-80-86702-26-1.
- [16] NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: K fenomenologii architektury*. Praha: Odeon, 1994. ISBN 80-207-0241-5. 2. vyd. s podtitulem Krajina, místo, architektura. Praha: Dokořán, 2010. ISBN 978-80-7363-303-5.
- [17] NORBERG-SCHULZ, Christian. Heidegger's Thinking on Architecture. *Perspecta*, Vol. 20 (1983), s. 61-68, dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/1567066>. ISSN 0079-0958.
- [18] SELLE, Gert. *Die eigenen vier Wände. Wohnen als Erinnen*. Form+Zweck, 2011. ISBN 3935053371.
- [19] SERAGELDIN, Ismail – SHLUGER, Ephim – MARTIN-BROWN, Joan (eds). *Historic Cities and Sacred Sites. Cultural Roots for Urban Futures*. Washington, D. C. The World Bank, 2001. ISBN: 0-8213-4904-X.
- [20] SCHROER, Markus. *Räume, Orte, Grenzen. Auf dem Weg zu einer Soziologie des Raums*. Suhrkamp, 2005. ISBN 3518293613.
- [21] SRINIVAS, Smriti. *Landscapes of Urban Memory. The Sacred and the Civic in India's High-Tech City*. University of Minnesota Press, 2001. ISBN 0-8166-3615-X.
- [22] SVOBODOVÁ, Hana. Příroda – krajina – člověk. *Filosofický časopis*, 1991. č. 6, s. 944-952. ISSN 0015-1831.
- [23] VAN HERCK, Walter. *The Sacred in the City*. Continuum, 2012. ISBN 9781441172952.

ThLic. Vladimír Šiler, Dr.

Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra filozofie

Katedra filozofie FF OU, Reální 5, 701 03 Ostrava 1

vladimir.siler@osu.cz

ŠILER, V. Sakrálnost ve městě. In: *Architektura v perspektivě 2013*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Fakulta stavební, 2013. s. 21-26. [2013-09-26]. ISBN 978-80-248-3148-0.